

Inger Enkvist: *Feltänkt. En kritisk granskning av idébakgrunden till svensk utbildningspolitik*. SNS Förlag, Stockholm 2000. 174 s. ISBN 91-7150-835-X.

Redan i boktiteln tar Inger Enkvist ställning i skoldebatten. Hennes syfte är klart uttryckt: "Den här bokens tema är att den nuvarande skolpolitiken hjälper till att felprogrammera de unga till nackdel både för dem själva och för samhället" (s.19). Hon ger en inträngande redovisning av ideologier som styr omvandlingen av det traditionsfasta skolsystemet till grundskola och gymnasieskola utan examen. Med denna grundliga motivering kan hon sedan klargöra vad hon finner "feltänkt" i omorganisationen av skolans innehåll och arbetssätt. IT-användning och autonomi är nyckelbegrepp i hennes kritik av den antipedagogik som lagt ansvaret för inläringen på eleverna själva – i strid mot grundläggande utbildningsmetoder. I detta resonemang är "förr" och "numera" glidande tidsangivelser. Ibland menar hon de stora förändringarna under 1960-talet, men ofta är det fråga om tendenser under de senaste 10–15 åren. Det är svårt att avgöra vilka skolstadier hon avser i sammanfattande resonemang om kunskapsbas, språkutveckling och kulturtilläggen. "Inläring" är hennes centrala begrepp, vilket innefattar memorering och strukturering av kunskaper.

"Den postmoderna trenden är negativ för skolan" konstaterar Enkvist i sin rappa kritik av den ytlighet, fragmentering och misstro mot fakta som fått genomslag i uppgörelsen med helhetstolkningar och stabila tankemodeller. Postmoderna impulser kan kännas igen i elevers uttalade åsikter om skolkunskaper, men ungdomars sökande inom samhällets mångfald kan inte avfärdas som tidstypiska trender. Säkert är däremot att en bred opinion "numera" kräver stringens, kvalitet och bedömning av resultat i utbildningen. Enkvist ger övertygande argument i den riktningen.

Multikulturalism har fått antipedagogiska genomslag i skolideologi, konstaterar hon med exempel från USA och förutsätter att "tendenserna kommer att få allt fler företrädare hos oss också". Det förvånar mig att hon inte anknyter till den breda analys som under decennier genomförts i Sverige inom kultur-, beteende- och samhällsvetenskapliga forskningsprojekt. Sociala/etniska och pedagogiska aspekter har klargjort hur mångfalden bearbetas i vardagens kulturmöten och hur värdegrunder konfronteras i samhällskontexter och generationsperspektiv.

I ett centralt kapitel granskas skolideologier i andra länder. Förändringsprogram i de nordiska grannländerna har prioriterat elevernas egen insamling av studiematerial, vilket stannat vid standardbilder. "Massutbildning utan innehåll" är rubriken över engelsk labourpolitik, exemplifierad med inställningen att elevernas eget språk ska accepteras utan krav på språkvård och språkträning. Amerikanska skolungdomars frihet att själva välja studieprogram blev ett slags "snabbköpsskola". Christian Laschs modernitetskritik ger aspekter på hur ungdomar lämnats "så fria att allt blir meningslöst". Gemensam kunskapsbas har blivit krav i utbildningen.

Durkheims idéer, vid början av 1900-talet, om uppfostran till självdisciplin med inriktning på ett välanpassat vuxenliv borde vara ledande principer även i dagens skola. Hannah Arendt får representera uppfattningen att elever har behov av lärares auktoritet. Att suddas ut skillnader mellan barn och vuxna innebär att rycka bort "basen för överförande av kultur".

"Från välfärdsstat till terapiesamhälle" är en rubrik som sammanfattar den spanske psykiatern Rendueles tankar om pseudogemenskaper där konsumtionen utgör ett slags likhetens narcissism. Från Argentina hämtar Enkvist idéer om kunskapstilläggen och framtida kreativitet som motvikt mot den videokultur som gör ungdomarna "postverbala". Mot exempel där ordning ger resultat och trivsel finner hon på oväntat håll: i Japan och några andra asiatiska länder som satsat på höjning av utbildningsnivån – och i ett väl utarbetat program i en slumskola i Harlem. Argument från många länder kan alltså knytas till kritiken av den svenska utbildningspolitiken. Enkvist sammanfattar aspekter som är försummade i utbildningen.

"Tidens största reklamkampanj" har utrustat eleverna med tekniker som de kommer att behöva i IT-samhället och som lockat skolan att anpassa undervisningen till datoranvändning. Barns naturliga nyfikenhet inriktas mer på teknisk hantering av sökvägar än på informationskällorna. I sin internetanvändning prioriterar elever ofta faktainsamling utan kunskapsbas. Enkvist poängterar vikten av att träna den associativa minneskunskapen genom effektiv inläring och vidareutveckling av tankar. Hon kunde därvid ha uppmärksammat den lärarledda planeringen som infogar elevernas "självstudier" i den övergripande undervisningen, t.ex. i en tematisk uppläggning. Jag saknar resonemang om hur elever tränas att formulera, disponera, uttrycka och presentera sitt insamlade material. Nyttan av ord-

behandlare borde ha varit ett rimligt påpekande – som motvikt till det hon kallar IT-fixering.

Att bildbruk förstärker ytligheten och passiviteten i elevens kunskapsyn är en kategorisk slutsats, lösryckt från den bildanalys som går ut på förtydligande, förklaring, perspektivering och kritisk tolkning. Enkvist framhåller att klassamtal under lärares ledning är viktiga som samling kring texter och detta gäller givetvis också bildmaterial. I fråga om läsförmåga upprepar hon de vanliga synpunkterna på ordförråd, läsförståelse och förhållningssätt till texter och framhåller de begränsade möjligheterna till dialog kring texter i grundskolans sammanhållna klasser, där läsintresset är påtagligt segrerande.

Litteraturläsning på gymnasiet behandlas i ett särskilt avsnitt, med referenser till Boel Englund's avhandling *Skolans tal om litteratur. Om gymnasieskolans litteraturstudium och dess plats i ett kulturellt återskapande* (1997). Två tidssnitt ställs där mot varandra: det nationella kulturarvet och litteratursynen i undervisningen 1920 kontra en empiriskt-social litteratursyn 1970 med urval av texter kring sociala problem och mänskliga livsvärldar. Dessa kulturella tidssamhang kan knappast belysa Enkvists granskning av ämnesinnehåll och kunskapsredovisning i studentexamen kontra det examensfria gymnasiet. Rimligtvis borde jämförelserna ha gällt 1950–60-talen, den tidsperiod då det gamla systemet fungerade men avskaffades och det nya planerades och genomfördes. Hur litteraturvetenskapens vidgade fält får genomslag i de nuvarande gymnasieprogrammen torde också vara värt några omdömen. Enkvist har fokuserat litteraturkunskap men förbigått de blockämnen som var tänkta som kunskaps-syntes men i praktiken ofta uppfattats som kompilat av vidsträckt ämnesområden eller som påtvingade konstruktioner av innehåll och arbetsätt.

Som språkforskare och språklärare har Enkvist speciella förutsättningar att analysera komplexiteten i språkinläring: ”Man lär sig språk genom att göra något med det, inte genom färdighetsträning i sig utan genom handlande och tänkande som inkluderar språk” (s. 116). Med denna utgångspunkt klargör hon både pedagogiska principer och vardagsregler som syftar till att hjälpa eleverna att erövrå ett språk. Både då det gäller det egna modersmålet och svenska som ett nytt språk betonar hon att språkkunskap måste förenas med kulturkunskap.

Invandrarbarns tvåspråkighet har under decennier bearbetats med pedagogiska, sociologiska och kulturella aspekter alltmedan riktlinjer och program skiftat.

Enkvist lägger särskild vikt vid delaktigheten i det nya språkområdets kulturella gemenskap, vilket kräver långsiktig inläring med kontinuerliga sociala kontakter och mångsidiga impulser. En central synpunkt är att invandrarers språkutveckling både i sitt eget och det nya landets språk är beroende av inställningen till ursprungslandet och framtidsvyerna. I multikulturella undersökningar betonas särskilt de etniska aspekterna: Ungdomarna fortsätter att leva i flera kulturer med två eller flera språk: hemmets, skolans och kamratgruppernas.

Den stigande kritiken mot dagens skola uttrycks ofta i indignation över oro och våldsbeteende. Enkvist menar att skolans organisation är bidragande orsak. I klasser som hålls samman genom hela grundskolan förstärks dominans, kategorisering och underordning inom gruppen, medan barnen tvingas till samverkan i arbetsätt trots skillnader i begåvning och ambitioner. I själva systemet finns en uppgivenhet. Segregering och negativ inställning till skolarbetet tar sig dominanta eller destruktiva uttryck. Skolans mjuka metoder och låtgå-principer, kristalliserade genom decennier, har knäckt auktoriteten. Enkvists kritiska granskning visar tydligt hur den demokratiska principen blivit deformerad i en feltänkt organisation. Visst finns det välordnade skolor med god studiemiljö, bra relationer och ömsesidigt förtroende mellan skolledning, lärare och elever. Detta torde bero på kunskapskapital och personliga kvalifikationer, inte på den ideologiska inriktningen i skolpolitiken.

Uppfostran till självkontroll, uthållighet, målmedvetenhet och hänsyn är förutsättning för att bli en välanpassad och framgångsrik elev. Men uppväxtmiljön har format många barn till motsatsen. I Sten Nordins skildring *Aniarabarnen. Om droger, våld och kriminalitet bland barn och ungdom* (1996) har Enkvist funnit situationer där barn blir utlämnade utan vuxenstöd. Hon finner generella orsaker i upplösningen av familjemönster, men att skuldbelägga skilsmässor och idyllisera kärnfamiljen passar dåligt in i verkligheten år 2000, där många ungdomar tänjer gränser och är på väg ut i ett spänningsladdat samhälle, ofta också på väg bort från föräldrars värdegrunder. En hel del ansvar för omsorg och uppfostran har lyfts över från familjen till skolan, vilket bidragit till likriktning. Enkvist har pekat på några punkter som borde vara självklara i en ”rättänkt” skolordning: Klara uppföranderegler för att återställa respekten för verksamheten. Fastställda arbetsinsatser som kan få eleverna att spänna sina krafter. Premiering av framsteg och resultat. Jag vill tillägga att det behövs

mer empiriska undersökningar av den mångskiftande skolkulturen för att få sammanhängande insikter i agerande, tänkande, föresatser och motreaktioner.

I avhandlingen *Jämlikhet och frihet. Politiska mål för den svenska grundskolan* (1990) har Karin Hadenius analyserat begreppens ideologiska omladdningar. Enkvist bygger på denna studie, särskilt då hon fokuserar det jämlikhetsbegrepp som styr grundprincipen att hålla samman klassen som en homogen grupp. I 1950-talets utredningar tilläts individualisering genom överkurser, i 1960-talets reformer var det istället fråga om specialkurser till stöd för de ”skoltrötta” och svagpresterande. Skolbesluten under 1970-talet prioriterade ännu tydligare sociala mål framför kunskapsmål.

Gymnasiereformerna jämförs med den gamla organisationen där fastställda kunskapskrav prövades i studentexamen. Ur det nu aktuella idéunderlaget citerar Enkvist en massa flummiga begrepp och konstaterar: ”Ansvariga för skolpolitiken har lämnat jorden och svävat fritt i den pedagogiska himlen” (s.146). Jämförelser med studentexamen är inte bara nostalgi, den kristalliserar också behov att strukturera, redovisa och tillämpa samlat vetande.

Det ligger nära till hands för Enkvist att anknyta till Jonas Frykmans karakteristik av två kontrasterande skolsystem: Modernitetens gamla bildningsskola och senmodernitetens reformerade skola (*Ljusnande framtid!* 1998). Han understryker att det inte är fråga om vardagens etnografi utan om att blottlägga mekanismer som genererar kulturell identitet. Klara principer och inlärningsmetoder, disciplin och kunskapskontroll ingick i regelverket inom den skola som förde fram till real- och studentexamen. De fasta målen var att elever genom självkontroll, framåtanda och kunskapsstillväxt skulle vara redo att ”bli något” i samhället. För elever från hem utan studietraditioner kunde skolan väcka bildningsambitioner och öppna vägar till fortsatt utbildning. Den sociala mobiliteten blev en personlig vinst som riktade blickarna framåt mot nya positioner.

Några decennier senare levde ungdomarna i sin egen nutid utan sikte på att erövra bildning för att lyckas i framtiden. Den autonomi som de utövade i skolan gick ut på att ”vara någon”, dvs. finna och förstärka sin självidentitet. Som tillägg till denna analys framhåller Enkvist att eleverna inte sällan uppfattar skolverksamheten som ett erbjudande vilket de kan välja eller avvisa och kritisera ur sitt privata perspektiv.

Vad bör göras? lyder Enkvists slutfråga och visar fram tre möjliga framtidsscenarier. ”Om ingenting ändras” kommer omsorgsaktiviteter att bli dominerande. ”Vissa förändringar” kommer att genomföras, bl.a. utbyggnad av friskolesystemet. ”Vi lär av våra misstag” och därför genomförs ett offentligt skolsystem med linjedelning och examen. Dessa förslag sammanfattas i punktform.

Än en gång vill jag poängtera att Enkvists syfte varit att granska idébakgrund och resultat av politikernas/skolbyråkraters agerande och beslut. Hon sticker hål på många ballonger, påverkar läsaren genom sin tillspetsade argumentering och formuleringskonst och övertygar genom kunnighet och förnuft. Ofta studsar man inför kategoriska påståenden och förenklade slutsatser. Det ingår inte i hennes framställningssätt att nyansera med vardagsempiri och att kontrastera med positiva lösningar som – trots allt – funnits i praktiken under 35–40 år med det nya skolsystemet. Detta kunde ha gett relief åt feltänkta program.

Berättelser om skolan vill också bli hörda i växelverkan med organisatoriska förändringar. De handlar ofta om skolhat, uppgivenhet och förlorade ungdomsår. Men män och kvinnor som ”tagit studenten” i det sedan 1968 examenslösa gymnasiet kan berätta om engagerande studier som gett incitament till fortsatt utbildning och yrkesval. Dessa erfarenheter är värda att beaktas tillsammans med idé- och kulturanalyser i den reformering av skolans innehåll och arbetsformer som nu krävs av en allt starkare opinion i 2000-talets mångkulturella samhälle.

Ingrid Nordström, Lund